

The concepts, objectives and purpose of the automated system and the advantages of its functioning considering optimizing the spent time have been given. The possibility of the existence of an automated system of circulation of documents within both of the system of the Unified register of pre-judicial investigations already entered into force and separately out of it, which depends on economic feasibility and technical capabilities.

Key words: *automated system of circulation of documents, unified register of pre-trial investigations, interaction, prosecutor, investigator, procedural guidance.*

Стаття надійшла 17 січня 2017 р.

УДК 344.653

З. Ф. Дільна

ПРАВОВА ПРИРОДА ТА ПРОЦЕСУАЛЬНИЙ ПОРЯДОК УМОВНО-ДОСТРОКОВОГО ЗВІЛЬНЕННЯ ВІД ВІДБУВАННЯ ПОКАРАННЯ

Досліджено питання щодо визначення поняття та правової природи інституту умовно-дострокового звільнення від відбування покарання як комплексного правового інституту, матеріальні підстави та формальні передумови такого звільнення.

Розкрито процесуальний порядок умовно-дострокового звільнення від відбування покарання, зокрема проаналізовано проблеми визначення процесуального статусу окремих учасників розгляду такого питання, особливості предмета доказування та джерел доказів. Розглянуто наявні теоретичні та практичні проблеми, які пов'язані з розглядом і вирішенням питань про умовно-дострокове звільнення (далі – УДЗ) від відбування покарання, зокрема наявні колізійні норми законодавства, та запропоновано способи їх вирішення.

Ключові слова: *умовно-дострокове звільнення від відбування покарання, засуджений, стадія виконання судових рішень, виправлення засудженого.*

Постановка проблеми. Україна нині перебуває на шляху до європейської інтеграції, з огляду на це виникає необхідність увідповіднення законодавства з вимогами міжнародних нормативно-правових актів, разом і питань, що стосуються і гуманізації виконання покарання. Крім того, оскільки українське суспільство сформоване на засадах верховенства права та поваги до прав людини, то індивідуалізація та диференціація виконання покарання є вагомим стимулом до правослухняної поведінки засуджених осіб та превентивним заходом щодо

недопущення учинення кримінальних правопорушень. Нині дієвим механізмом виправлення засуджених осіб є інститут умовно-дострокового звільнення від відбування покарання, який є комплексним інститутом й регламентується нормами і кримінального, і кримінально-виконавчого та кримінального процесуального законодавства. Проте, з огляду на аналіз чинного законодавства та судової практики, вбачається, що наявні дещо суперечливі нормативно-правові положення, які регламентують умови та підстави умовно-дострокового звільнення від відбування покарання, а також норми, які розкривають процесуальний порядок розгляду цього питання.

Стан дослідження. Дослідженню питання інституту умовно-дострокового звільнення від відбування покарання присвячені праці таких науковців, як З. А. Астемірова, Д. П. Водяникова, С. І. Зельдова, Л. В. Кузнецової, О. С. Міхліна, С. Н. Сабаніна, Н. Ф. Саввіна, В. В. Скибицького, Ю. М. Ткачевського, В. М. Трубникова, Ю. В. Бауліна, В. М. Бурдіна, Т. А. Денисової, В. П. Ємельянова й ін. Окрім того, це питання розглянуто у дисертаціях Д. В. Казначеева та О. В. Дашенко.

Метою статті є дослідження інституту умовно-дострокового звільнення від відбування покарання, зокрема умов та підстав такого звільнення, а також проблемних питань, що стосуються процесуального порядку вирішення судом на стадії виконання судових рішень питання про умовно-дострокове звільнення.

Виклад основних положень. УДЗ від відбування покарання є одним із різновидів звільнення від відбування покарання та окремим комплексним інститутом, у якому безпосередньо відображено принципи кримінального права. Власне визначена законодавцем можливість дострокового звільнення від відбування покарання створює у засуджених стимул виправитися та ресоціалізуватися. Варто зазначити, що практику умовно-дострокового звільнення визнано майже в усіх цивілізованих країнах світу та застосовується до значної частини засуджених.

Окрім того, Європейський суд із прав людини також у своєму рішенні *László Magyar проти Угорщини* від 20 травня 2014 року (заява № 73593/10) вказує, що ст. 3 Європейської конвенції про захист прав людини та основоположних свобод вимагає наявності реальної можливості дострокового звільнення від довічного позбавлення волі [1]. Отже, як зазначалося, УДЗ від відбування покарання регулюється трьома галузями права: кримінальним, кримінально-виконавчим і кримінальним процесуальним. У науці є погляд, відповідно до якого УДЗ – це завершальна стадія відбування покарання [2, с. 88]. Окремі

вчені вважали, що умовно-дostroкове звільнення – це внесення змін у вирок суду [3]. Проте видається більш правильною та найбільш наближеною до законодавчої позиція окремих учених, які розглядають УДЗ як один із видів звільнення від покарання, суть якого полягає у достроковому звільненні засудженого від подальшого реального відбування покарання за умови обов'язкового дотримання ним низки приписів, перелічених у законі та встановлених судом відповідно до цього закону [4, с. 25; 5, с. 469]. Тобто важливим стимулом для засуджених осіб є можливість достроково бути звільненим від відбування покарання. Це є виявом довіри до особи з боку держави, так званий «аванс» за хорошу поведінку та ресоціалізацію.

У чинному Кримінальному кодексі України застосування УДЗ передбачено ст. 81, положення якої регламентують підстави та умови застосування такого звільнення. Так, УДЗ можливе лише за сукупністю так званої матеріальної підстави та формальної передумови, де матеріальною підставою умовно-дострокового звільнення є доведеність засудженим своєю сумлінною поведінкою і ставленням до праці свого виправлення, а формальною передумовою є відбуття засудженим певної частини покарання (п. 3 ч. 1 ст. 81 КК України). Однак щодо показників, які б свідчили про факт виправлення засудження у науці є різні позиції. Так, наприклад, деякі вчені-правознавці вважають матеріальною підставою для УДЗ моральне виправлення, що передбачає зміни в духовно-вольовій і мотиваційній сферах особи засудженого [6, с. 73; 7, с. 185]. Проте така позиція може бути піддана критиці з огляду на те, що навряд чи в установі виконання покарання особа може змінити свої так звані «духовні» якості, і як уважають деякі автори умовно-дострокове звільнення та заміна невідбутої частини покарання більш м'яким навряд чи можна вважати засобом моральної зміни засуджених [8, с. 22]. Окрім того, на наш погляд, видається неможливим встановити критерії духовно-вольового виправлення особи засудженого, які б власне брались до уваги судом у разі вирішення цього питання.

Щодо сумлінної поведінки засудженого, то це також явище оціночне, і вважаємо повинно охоплювати зазначені показники. Насамперед це є визнання своєї вини у вчиненому кримінальному правопорушенні та щире каяття. Зрозуміло, що якщо особа не визнає своєї вини і не розкаюється, про її виправлення не може йтися. Крім того, засуджений повинен відмовитись від зв'язків із кримінальним оточенням, створити або відновити зв'язки з наявною у нього сім'єю, не вчиняти дисциплінарних, адміністративних чи кримінальних порушень, не порушувати встановленого порядку відбування покарання тощо. Тоді, як поняття «сумлінне ставлення до праці» є також оціночним критерієм

і має свої показники, якими може вважатися добросовісне виконання засудженим власних трудових обов'язків, дотримання правил техніки безпеки, високі показники роботи тощо.

Кримінально-виконавчий кодекс України у ст. 6 також містить норму, яка регламентує поняття виправлення засудженого, як процес позитивних змін, які відбуваються в його особистості та створюють у нього готовність до самокерованої правослухняної поведінки (ч. 3 ст. 6 КВК України). Окрім того, у науці є думка про існування так званої пенітенціарної ресоціалізації, тобто вироблення у засудженого законослухняної поведінки в установі виконання покарань [9, с. 29]. Видається, що саме УДЗ виправдовує мету покарання, яка передбачається ст. 50 КК України, відповідно до якої покарання має на меті не тільки кару, а й виправлення засуджених, а також запобігання вчиненню нових злочинів і засудженими, й іншими особами. Важливу роль УДЗ відіграє у процесі відбування покарання особами, засудженими до позбавлення волі, оскільки «його застосування дозволяє засудженому ще задовго до закінчення строку покарання повернутися із умов суворої фізичної ізоляції до суспільства, відновити свої ще не до кінця втрачені соціальнокорисні зв'язки та стати повноцінним членом суспільства» [10, с. 71].

Щодо процесуального порядку розгляду та вирішення питання про УДЗ, то чинне законодавство містить суттєві суперечності та прогалини. Пропонуємо розглянути окремі положення, які регламентують провадження з розгляду цього питання. Так, насамперед варто зазначити, що необхідність у розгляді цього питання виникає саме під час виконання вироку (п. 2 ч. 1 ст. 537 КПК України). Згідно з ч. 4 ст. 539 КПК України, клопотання (подання) про вирішення питання, пов'язаного з виконанням вироку, розглядається суддею одноособово згідно з правилами судового розгляду, передбаченими ст.ст. 318–380 КПК України, з урахуванням положень Розділу VIII КПК України, під назвою «Виконання судових рішень». Тобто вирішення судом питань, пов'язаних із виконанням вироку, здійснюється за правилами, які встановлені законодавцем для центральної стадії кримінального провадження – судового розгляду.

Щодо початкового етапу розгляду питання про УДЗ, а саме звернення до суду з відповідним клопотанням, то варто зазначити, що звернення до суду для захисту конституційних прав і свобод людини і громадянина гарантується кожній особі безпосередньо на підставі Конституції України (ч. 3 ст. 8).

Доступ до правосуддя в контексті кримінального провадження означає надання учасникові провадження можливості звернутися до

суду за захистом свого права чи охоронюваного законом інтересу, заявляти різне клопотання тощо [11, с. 81]. З огляду на зазначене, учасники провадження на стадії виконання судових рішень, і насамперед засуджений (його захисник чи законний представник) має право, незважаючи на свій статус, тобто легітимне засудження, безпосередньо звертатися до суду за захистом своїх прав та законних інтересів. На це наголошується й у положенні п. 70 «Європейських пенітенціарних правил», і у рішенні Конституційного Суду України від 12.04.2012 року у справі за конституційним зверненням громадянина Трояна Антона Павловича щодо офіційного тлумачення положень ст. 24 Конституції України (справа про рівність сторін судового процесу). Крім того, і чинний КПК України таке право засудженого не заперечує, зазначаючи його у ч. 1 ст. 539. Проте механізму реалізації такого права немає, оскільки засуджені, які відбувають покарання у вигляді позбавлення волі, фактично позбавлені такої можливості, як і можливості збирати необхідні докази для вирішення того чи іншого питання, а також і в чинному законодавстві наявні колізійні норми щодо порядку звернення до суду із клопотанням про розгляд питання УДЗ.

Так, у положенні КВК України, зокрема в ст. 154, дещо по-іншому передбачено порядок звернення до суду із клопотанням про УДЗ. Вказано, що стосовно засудженого щодо якого може бути застосоване умовно-дострокове звільнення від відбування покарання або заміна невідбутої частини покарання більш м'яким, орган або установа виконання покарань у місячний термін надсилає клопотання до суду у порядку, встановленому кримінальним процесуальним законодавством. Адміністрація органу або установи виконання покарань після відбуття засудженим установленої Кримінальним кодексом України частини строку покарання зобов'язана в місячний термін розглянути питання щодо можливості представлення його до умовно-дострокового звільнення від відбування покарання або до заміни невідбутої частини покарання більш м'яким. Як убачається, положення норм цих двох законодавчих актів суперечать одне одному, що має наслідком суперечливу та різну судову практику.

Також не варто забувати і про діяльність прокурора та органу чи установи виконання покарання. Ґрунтуючись на засадах публічності, на прокурора покладається обов'язок з нагляду за додержанням законів у разі виконання судових рішень у кримінальних справах, а також у разі застосування інших заходів примусового характеру, пов'язаних з обмеженням особистої свободи громадян. Відповідно, прокурор має обов'язок у будь-якому разі виявлення порушень під час

виконання судових рішень, наданими йому законом засобами і способами усувати їх. Наприклад, здійснюючи перевірку в місцях позбавлення волі, прокурор, встановивши підстави для УДЗ засудженого від відбування покарання, повинен звернутися до суду із відповідним клопотанням про вирішення цього питання. Також і органи та установи виконання покарань, оскільки провадять діяльність від імені держави на підставі закону в загальносуспільних (державних) інтересах, повинні виконувати всі необхідні процесуальні дії, разом і порушення перед судом відповідного клопотання про вирішення питання, пов'язаного із виконанням судового рішення, у разі, якщо є законні підстави для такого звернення до суду, а також підтримання такого клопотання перед судом під час його розгляду в судовому засіданні.

Також у контексті зазначених питань доцільно розглянути проблему забезпечення права засудженого на захист під час вирішення питань про УДЗ. Як убачається із положення ч. 4 ст. 539 КПК України у судове засідання під час розгляду питань, пов'язаних із виконанням вироку, викликається засуджений, проте в абзаці 2 ч. 4 цієї статті зазначається, що неприбуття засудженого до суду не зупиняє розгляду справи, крім випадків, коли участь засудженого визнана судом обов'язковою або особа повідомила про поважні причини неприбуття. Варто зазначити, що у КПК 1960 року взагалі було визначено, що під час вирішення судом питань, які пов'язані із виконанням вироків, засуджений зазвичай викликається у судове засідання. Вважаємо, що вказані норми і КПК 1960 року, і чинного КПК України 2012 року, треба розцінювати як обмеження права засудженого на захист своїх законних інтересів на цій стадії, а також обмеження реалізації таких засад провадження, як безпосередність дослідження доказів, гласність, доступ особи до правосуддя, змагальність провадження та ін. Серед науковців щодо цього питання, також немає єдиного погляду. Так, наприклад, науковці Ю. П. Аленін, В. Г. Гончаренко та В. Т. Маляренко зазначають, що «питання про участь засудженого у засіданні суду вирішується судом, що розглядає справу в стадії виконання вироку» [12, с. 873]. Але, на наш погляд, з такою позицією не можна погодитись, оскільки суд не може вирішувати на свій розсуд питання про участь засудженого у судовому розгляді справи, оскільки у разі незабезпечення засудженому можливості брати участь у судовому засіданні, він насамперед не зможе реалізувати своє право на захист, надати пояснення, а також реалізувати інші надані йому законом права на цій стадії провадження. Тому в нормах КПК України варто затвердити таку участь засудженого як обов'язкову.

Із реалізацією зазначеного права засудженого пов'язана і реалізація такого права засудженого як давання пояснень. Так, зокрема, у п. 17 Постанови Пленуму Верховного Суду України від 26 квітня 2002 року «Про умовно-дострокове звільнення від відбування покарання і заміну невідбутої частини покарання більш м'яким» зазначено, що оскільки судовий розгляд питання про умовно-дострокове звільнення від відбування покарання або заміну невідбутої частини покарання більш м'яким має великий виховний і запобіжний вплив і на самого засудженого, і на інших осіб, суди під час судового засідання у справах цієї категорії повинні приділяти особливу увагу поясненням засудженого. Зокрема, як зазначено у цій Постанові, треба ретельно з'ясовувати ставлення засудженого до вчиненого злочину, праці та навчання. І відповідно думка засудженого повинна відобразитись у протоколі судового засідання.

Питання про умовно-дострокове звільнення від відбування покарання вирішується у судовому засіданні з обов'язковою участю прокурора та засудженого, а за його клопотанням – також його захисника та законного представника (ч. 5 ст. 539 КПК України). Проте, на наш погляд, у цій нормі законодавства доцільно зазначити, що у судові засідання під час розгляду питання про УДЗ повинен викликатись також потерпілий, адже це питання стосується і його прав і законних інтересів. З приводу цього слушно зауважує професор О. В. Капліна, що через публічність кримінального провадження потерпілий ввіряє захист свого інтересу державі, проте його правове положення у кримінальному провадженні повинне визначати гармонійне поєднання публічних і диспозитивних засад [13, с. 223]. У разі, якщо потерпілий не брав участі у судовому засіданні, то суд повинен повідомити його про результати розгляду клопотання (подання) через направлення копії відповідного рішення суду.

Із приводу питання щодо визначення кола доказів, які необхідно зібрати для об'єктивного вирішення питання про УДЗ, то науковець Ю. К. Якимович зазначав, що до єдиного предмета доказування на стадії виконання судових рішень, разом і під час розгляду питання про УДЗ, повинні входити такі обставини, як поведінка засудженого, ставлення його до праці, відношення до політико-виховних заходів, ставлення до загальноосвітнього та професійно-технічного навчання [14, с. 127]. Адже як уважає науковець, зазначені обставини є критеріями в разі визначення ступеня виправлення засудженого. Отже, джерелом доказів у разі розгляду питання про УДЗ є офіційні документи, тобто різні довідки, характеристики, а також показання засудженого.

Доволі цікаву позицію з приводу доказування виправдання за судження в разі розгляду питання про УДЗ висловив і науковець І. С. Яковець. Так, зокрема, він указав, що засуджений має безумовне право на умовно-дострокове звільнення від відбування покарання та заміну невідбутої частини покарання більш м'яким, якщо ним відбуто необхідний термін покарання, тоді як немає необхідності доводити виправлення засудженої особи. Він обґрунтовував своє твердження тим, що є ще одна засада провадження на цій стадії, а саме презумпції виправлення засудженого, яка означає, що кожен засуджений має право на умовно-дострокове звільнення від відбування покарання в разі дотримання певних умов, тобто таке звільнення гарантується всім засудженим доти, доки немає підстав для відмови [15, с. 74]. Видається, що, з одного боку, думка, цього науковця є правильною, якщо розглядати її із позиції посилення захисту прав та законних інтересів засудженого, який фактично звільнений від необхідності доводити факт свого виправлення та перевиховання, або ж розкаяння у вчиненому злочині. Проте, з іншого – у разі, якщо до кожного засудженого ці інститути будуть застосовуватися без необхідності доведення його виправлення, тоді рівень злочинності не буде зменшуватись, оскільки багато засуджених будуть ніби «автоматично» звільнятися із місць позбавлення волі.

Отже, висновок про можливість звільнити засудженого від відбування умовно-достроково покарання суд повинен робити насамперед на підставі аналізу конкретних фактичних даних, які характеризують поведінку засудженого, його особу, загалом усі обставини вчиненого кримінального правопорушення, каяття засудженого, а також ураховувати і позицію потерпілого.

Висновки. Проаналізувавши положення чинного законодавства, що регламентує підстави та порядок умовно-дострокового звільнення особи від відбування покарання, вбачаємо, що окремі норми КВК України та КПК України є дещо суперечливими між собою, тому потребують удіповіднення та вдосконалення, адже ці норми насамперед стосуються прав і законних інтересів осіб, зокрема засудженого та виправданого, і загалом дотримання законності та правопорядку в суспільстві.

1. Réponse du Conseil fédéral suisse au rapport du Comité européen pour la prévention de la torture et des peines ou traitements inhumains ou dégradants (CPT) relatif à sa visite effectuée en Suisse du 10 au 20 octobre 2011 [Electronic resource]. – Mode of access: <http://www.cpt.coe.int/documents/che/2012-27-inf-fra.pdf>

2. Ефимов М. А. Некоторые вопросы условно-досрочного и досрочного освобождения / М. А. Ефимов // Правоведение. – 1958. – № 1. – С. 84–94.
3. Борисов Э. Т. Основания условно-досрочного освобождения и замена наказания более мягким: автореф. дисс. на соискание ученой степени канд. юрид. наук / Э. Т. Борисов. – М., 1969. – 15 с.
4. Ткачевский Ю. М. Условно-досрочное освобождение от отбывания наказания / Ю. М. Ткачевский // Вестник Московского университета. Серия 11. Право. – 2002. – № 1. – С. 16–40.
5. Уголовное право. Общая часть: учебник / под ред. Л. В. Иногамовой-Хегай. – М.: Юрид. фирма «КОНТРАКТ»; ИНФРА-М, 2008. – 560 с.
6. Степанов В. В. Условно-досрочное освобождение от отбывания наказания: теоретическое и правоприменительные проблемы: монография / В. В. Степанов; под науч. ред. Н. А. Лопашенко. – М.: Юрлитинформ, 2010. – 184 с.
7. Письменський Є. О. Звільнення від покарання та його відбудовання: проблеми кримінального законодавства та практики його застосування: монографія / Є. О. Письменський. – Луганськ: ТОВ «Віртуальна реальність», 2011. – 388 с.
8. Яковець І. С. Умовно-досрокове звільнення та заміна невідбутої частини покарання більш м'яким: монографія / І. С. Яковець. – Х.: Право, 2012. – 212 с.
9. Кримінально-виконавчий кодекс України: науково-практичний коментар / А. Х. Степанюк, І. С. Яковець; за заг. ред. А. Х. Степанюка. – Х.: ТОВ «Одісей», 2005. – 560 с.
10. Безпалюк О. Застосування інституту умовно-досрокового звільнення / О. Безпалюк, А. Гель // Вісник прокуратури. – 2007. – № 4. – С. 70–77.
11. Кримінальний процесуальний кодекс України: наук.-практ. коментар / за ред. В. Г. Гончаренка, В. Т. Нора, М. Є. Шумила. – К.: Юстініан, 2012. – 1124 с.
12. Уголовно-процессуальный кодекс Украины: научно-практический комментарий / под общ. ред. В. Т. Маляренко, Ю. П. Аленина. – Х.: Одиссей, 2005. – 968 с.
13. Капліна О. В. Міжнародно-правові стандарти захисту прав потерпілих в кримінальному процесі: інтерпретація і проблеми імплементації в національне законодавство України / О. В. Капліна // Вісник Хмельницького інституту регіонального управління та права. – 2004. – № 1–2. – С. 223–228.
14. Якимович Ю. К. Структура уголовного процесса: система стадий и система производств: монография / Ю. К. Якимович. – Томск: Изд-во ТГУ, 1991. – 138 с.
15. Яковець І. С. Умовно-досрокове звільнення та заміна невідбутої частини покарання більш м'яким: монографія / І. С. Яковець. – М.: PRI, 2012. – 212 с.

Дильна З. Ф. Правовая природа и процессуальный порядок условно-досрочного освобождения от отбывания наказания

Исследуются вопросы определения понятия и правовой природы института условно-досрочного освобождения от отбывания наказания как комплексного правового института, материальные основания и формальные

предпосылки такого освобождения. Раскрывается процессуальный порядок условно-досрочного освобождения от отбывания наказания, анализируются проблемы определения процессуального статуса отдельных участников рассмотрения такого вопроса, особенности предмета доказывания и источников доказательств. Разъясняются существующие теоретические и практические проблемы, связанные с рассмотрением и разрешением вопросов об условно-досрочном освобождении (далее – УДО) от отбывания наказания, в частности имеющиеся коллизионные нормы законодательства, и предлагаются способы их решения.

Ключевые слова: условно-досрочное освобождение от отбывания наказания, осужденный, стадия исполнения судебных решений, исправление осужденного.

Dilna Z. F. The legal nature and procedure of a parole from serving a sentence

The article examines certain issues regarding the concept and legal nature of the institute of a parole from serving a punishment and the reasons of such release. In particular, it is specified that a parole from serving a sentence is a type of a release from serving a punishment and is a separate institute which directly reflects the principles of criminal law. It is the possibility of a parole from punishment that creates the convicts' desire for correction and re-socialization. The importance of application of a parole from serving a sentence is primarily a manifestation of a particular trust. The article analyzes the provisions of Article 81 of the criminal code of Ukraine, the grounds and the conditions of application of which are the facts; that the convicted proves his correction by decent behaviour and attitude to work; and has actually served at least half of the term of punishment imposed by the court for a crime of minor or medium gravity, excepting corruption crimes as well as for a reckless felony; at least two thirds of the sentence imposed by the court for corruption crime of not aggravated nature, a wilfull felony or a nonnegligent felony; and in case if a person has previously served a sentence in the form of deprivation of liberty for a premeditated offence and till the expire or a sentence release commits an intentional crime for a second time and is sentenced to deprivation of liberty; no less than three quarters of the term of punishment imposed by the court for a deliberate grave offence, and the punishment prescribed to the person who is previously released on parole and commits a deliberate crime another time during the unserved term of punishment. The article examines the features of the procedure of a parol from serving a punishment, and, in particular, analyzes the procedural status of the parties of the proceeding as well as outlines as the theoretical and practical problems associated with it. It is found out that there exists conflicts between the norms of criminal procedure and criminal-executive legislation regarding the possibility of the convicted to appeal personally to the court for the issue of a parole from serving a sentence and other matters concerning the activities of the court and other participants in the proceedings at this stage, which up till now remain unsolved and require improvement.

Key words: a parole from serving a punishment, a convicted person, the stage of execution of court decisions, correction of the convict

Стаття надійшла 10 лютого 2017 р.